

УДК 373.5:82.091

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2026.02>

*Людмила Назаренко,
ORCID iD 0000-0001-6560-5252
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії й методики
мовно-літературної та художньо-естетичної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
liudmyla.nazarenko@moipro.mk.ua*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АКСІОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЛІТЕРАТУРИ (СТАРША ШКОЛА)

У науково-методичній статті порушено проблему розвитку аксіологічної компетентності учнів засобами літератури, здійснено спробу окреслити суперечності, що наявні в суспільстві з означеної проблеми. Проаналізовано й конкретизовано сутність поняття «аксіологічна компетентність», запропоновано власний погляд на дефініцію. Висвітлено погляди вчених на поняття «мораль» і «духовність». Визначено підходи, принципи розвитку аксіологічної компетентності учнів.

Передбачено й схарактеризовано умови, завдяки яким навчання буде успішним. На основі програми з української літератури (рівень стандарту) для учнів 10–11 класів запропоновано аксіологічні складники до вивчених тем, орієнтовні завдання для досягнення завчасно спланованого позитивного результату з української літератури. Актуальність дослідження полягає як у площині теоретичного розвитку ідей А. Л. Ситченка, В. І. Шуляра, Т. О. Яценко про компетентнісне навчання, так і їх практичного використання.

Ключові слова: аксіологічна компетентність; духовно-моральні цінності; освітнє середовище; урок української літератури; художній твір; шкільна літературна освіта.

© Назаренко Л. А., 2026

Вступні зауваги. Проблема розвитку аксіологічної компетентності посідає чільне місце в педагогіці й методиці навчання української літератури і є повсякчас актуальною, оскільки побудувати міцну родину / сучасне суспільство можна, спираючись на моральні цінності, знання, уміння, практичну діяльність і гуманістичні переконання. Освітнє середовище є провідним у становленні молоді. Воно сприяє набуттю мобільності, культури спілкування, ерудованості, відкритості. Становлення морально здорової, всебічно обдарованої особистості стає першочерговим завданням учителів для духовного зростання їхніх вихованців.

Чинниками, що вказують на кризу в ставленні учнів до одвічних цінностей, є занепад виховних функцій родини, перевага матеріальних благ над духовними, вільний прояв неадекватної й агресивної поведінки, вплив засобів масової інформації.

Постановка проблеми. Акцентуємо на невідповідності між знаннями й уявленнями про ставлення до цінностей та поведінкою й соціальними діями учнів, потребою у сформованих моральних переконаннях школярів та ризиками впливу на їхню свідомість із боку всемережжя й оточення, вимогами суспільства та динамікою життєвих ситуацій, інформаційним бумом та

реалізацією духовного потенціалу. Оскільки діти щоденно розв'язують такі проблеми, як: заздрість, жорстокість, байдужість одне до одного і до навчання, ставлення до батьків, крадіжки, долання власних вад, негативних звичок тощо, то виникає потреба використання нових підходів організації навчання, виховання й впливу на становлення учнів.

Аналіз досліджень із проблеми. Проблему формування аксіологічної компетентності й духовно-моральних цінностей висвітлено в працях філософів (М. О. Бердяєва, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя), педагогів (В. О. Сухомлинського, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка), психологів (І. Д. Беха, Г. С. Костюка, А. Маслоу, Ж. М. Маценко), учених (С. П. Паламар, А. Л. Ситченка, В. І. Шуляра, Т. О. Яценко). У розвідках іноземних науковців літературно-художні цінності розглянуто в безпосередньому зв'язку з поняттям твору, а також із читацькою діяльністю читача (Л. Прісекару (2024), траєкторію навчання учнів через літературний текст: соціально-емоційні навички відстежували А. Чафік, К. Хассан (2024, 2025). У цих працях зазначено можливості й висвітлено ускладнення розвитку аксіологічної компетентності в старшокласників під час вивчення мистецтва слова.

Вказівки на ціннісні характеристики педагогічної діяльності знаходимо в роботах В. О. Сластьоніна, Г. І. Чижакової, аксіологічні пріоритети стратегії розвитку освіти виокремлює О. А. Листопад, О. М. Невмержицька. Моральний, естетичний, духовний виміри сучасної парадигми освіти вивчав В. І. Гончаров. Дослідники розкрили загальну сутність і зміст духовно-моральних цінностей: Г. С. Сковорода (важливість і відповідальність учительської праці), М. О. Бердяєв (моральність як свобода), І. А. Зязюн (ціннісно-сміслові комунікації), В. О. Сухомлинський (ідеї гуманізму й демократизму), К. Д. Ушинський (становлення особистості вчителя).

З'ясовано суть і важливість ціннісного ставлення до життя в працях

Т. Л. Антоненко (ціннісно-сміслова позиція), М. А. Капшутар (ціннісно-сміслова комунікація), С. В. Косянчук, Г. О. Васьківської, С. О. Сисоевої, І. М. Мельничука (ціннісно-сміслові орієнтації), В. Г. Кременя (ціннісно-смісловий простір), Н. П. Дічек, П. Ю. Саух, М. Б. Євтух., М. І. Бойченко, Н. Б. Антонець (легітимація і делегітимація цінностей в освіті як передумова успішних суспільних змін), В. І. Гончаров (значення цінностей у сучасній освіті, зокрема в контексті нових освітніх парадигм, таких, як: відкрита освіта, електронна освіта та інтернет-освіта).

Метою статті є висвітлення потреби в розв'язанні проблеми формування духовно-моральних цінностей учнів, їхнього набуття аксіологічної компетентності. Для реалізації мети сформульовано такі завдання: 1) з'ясувати змістове наповнення поняття «аксіологічна компетентність», 2) охарактеризувати умови формування світогляду школярів, їхньої духовної культури; 3) запропонувати й довести доцільність використання ефективних завдань для учнів на уроках літератури з метою засвоєння ціннісного досвіду під час практичної аналітико-синтетичної роботи з художніми творами.

Виклад основного матеріалу. Фаховий інтерес викликає розуміння сутності понять: «аксіологічна компетентність», «духовність» і «моральність», оскільки від розуміння їх змісту залежать напрями розв'язання окресленої проблеми.

У філософському словнику подано визначення аксіології як теорії цінностей, тобто мораль встановлює їхню ієрархію. Появу аксіології пов'язують із німецьким логіком Лотце і школою філософії цінностей, або Баденської школи (Ріккерт, Віндельбанд) (Жуліа Д., 2000, с. 17–18). Це означає, що людство давно зважає на якість людини, її духовні надбання, поведінку, ставлення, оскільки вони є критеріями для визначення відсотка позитивних і негативних рис особистості.

Визнання загальнолюдських чеснот є щоденною працею, що потребує знань

основних положень аксіології, умінь їх використовувати. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «аксіологія» визначено як науку про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних надбань, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини (Бусел В. Т., 2005). Мотивуючи себе до їх засвоєння, кожен задовольняє свій пізнавальний інтерес, виявляє ставлення й використовує здобуті знання в практичній площині. Будучи соціальною, особистість так чи інакше підкоряється вимогам суспільства, опановує навички адекватного спілкування, навчається бути відповідальною за свої вчинки.

Важливого значення набуває розвиток в учнів аксіологічної компетентності в освітній діяльності, зокрема на уроках української літератури. Аксіологічна компетентність і / або ціннісно-етична, на думку В. І. Шуляра, передбачає опрацювання художнього твору в єдності його етичних та естетичних вимірів, спрямованість роботи над текстом на формування ціннісних орієнтацій і розвиток творчих здібностей особистості (Шуляр В. І., 2015, с. 136). Усе це вказує на потребу вибудовувати духовні орієнтири під впливом художнього твору, отримувати насолоду від читання, реагувати на соціальні виклики, вибудовувати власну систему цінностей, реалізувати власний творчий потенціал. За такого підходу простежуємо активну позицію школярів не тільки у виборі книжок для читання, а й у повсякденних моделях поведінки, бажанні аргументовано відстоювати свою позицію й займатися саморозвитком, удосконалюватися, виявляти й реалізовувати здібності.

Суголосною є думка Т. О. Яценко. Аксіологічну компетентність учена окреслює як якість особистості, що передбачає розуміння світоглядних категорій, моральних ідеалів, що знайшли відображення в художньому творі, здатності й готовності визначати його естетичну вартісність, розглядати зміст, учинки героїв, авторську

позицію в контексті загальнолюдських і національних цінностей, усвідомлювати значення прочитаного для особистісного розвитку (Яценко Т. О., 2018, с. 44). Працюючи над художнім твором, учні поступово засвоюють такі поняття: «добро», «гідність», «сердечність», «милосердя», «справедливість», «небайдужість», «чесність», можуть надавати поради уявним героям із розв'язання проблемних моментів, накреслювати шляхи виходу зі складних ситуацій. Це вказуватиме на розвиток учнів, їхню здатність до опанування норм моралі й духовних цінностей, потребу в усуненні власних недоліків у поведінці.

Водночас із аксіологічною компетентністю широкоживаними є поняття «моральність», «духовність». Проте серед поглядів сучасних науковців немає єдиного підходу до розуміння їхньої сутності. Моральність А. М. Богуш розглядає як практичний бік моралі, що втілюється в поведінці людей. З її погляду, це здатність творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності. Вона має такі складники: почуття, сенсожиттєві орієнтації (ідеали, традиції, норми, категорії, принципи, заповіді, канони, кодекси), переконання, стосунки (діяльність і поведінка) (Богуш А. М., 2007, с. 15). Усе це свідчить про те, що засвоєння загальнолюдських, особистісних, національних цінностей відбувається свідомо на діяльнісній основі. Із цією метою вчителі не тільки мотивують дітей, а й показують власні приклади високої етичної поведінки, залучають їх до виконання практичних робіт, тоді такі орієнтації перетворюються на переконання, за наявності яких учні усвідомлюють себе частиною суспільства.

Як компонент культури моральність висвітлює О. М. Власенко, змістом якої є цінності. Саме вони становлять основу свідомості. Моральність – це здатність людини діяти, думати й відчувати у відповідності зі своїм духовним початком (Власенко О. М., 2015, с. 16). Учні, які спроможні здійснювати аналітико-синтетичну діяльність, почувають себе більш впевнено,

щасливо, оскільки їм притаманне позитивне мислення, що в поєднанні з духовними основами уможливорює когнітивний розвиток, формування емоційної культури, підвищення рівня якісного спілкування, самостійність суджень.

Що стосується духовності, то М. Роганова тлумачить її як особливості психічної організації індивіда, що виявляється в його чуттєво-емоційній сфері та є визначальною у формуванні особистісних рис, світогляду, ціннісних орієнтацій людини, якими детермінуються її життєві домагання, потреби, діяльнісна сфера тощо. Духовні цінності віддзеркалюють риси особистості, систему прагнень; це вираження потребностей, що забезпечує становлення соціального суб'єкта (Роганова М., 2006, с. 100). Це визначає вектор розвитку здобувача освіти, його модель поведінки в суспільстві, життєву позицію. Водночас важливо, щоб життя було сповнене змісту, оскільки це уможлиблювало б вибір самовизначення, самоідентифікації, сенсожиттєвих орієнтирів.

Крім того, особистість збагачується духовно, коли почуває себе щасливою. З погляду В. О. Сухомлинського, одним із найважливіших завдань у сфері створення моральних цінностей нового світу є утвердження людського щастя, його творення є і метою виховання, і водночас душевним станом (Сухомлинський В. О., 1977, с. 456). На основі наведених досліджень розуміємо, що духовність пов'язана з мотивацією, цілями, установками, ставленнями людини, а моральність – з вихованням, поведінкою, діями, емоційною рівновагою, відчуттями, прагненням до самовдосконалення й самоосвіти. Формування духовності й моральності дітей залежить не тільки від учителя, а й батьків, тому вони відповідають за їхнє майбутнє, а педагог лише коригує цей процес, здійснюючи приховане керівництво.

Аксіологічну компетентність з погляду методики вивчення літератури визначаємо як психологічну якість особистості, завдяки якій формується система цінностей і особистісних смислів як у процесі

самостійної когнітивної, розвивальної, виховної, творчої діяльності над художнім твором, власних орієнтацій, так і на основі синергетики в спеціально створеному середовищі. При цьому доцільно враховувати індивідуальні особливості дітей, використання аксіологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів, принципів гуманності, зв'язку з життям, свідомості й активності.

Ефективним засобом діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентнісного навчання вчені визнають саме технологізацію шкільної освіти (І. А. Зязюн, В. Ф. Паламарчук, В. О. Огнев'юк, О. М. Пехота, С. О. Сисоєва), що є «ознакою розвитку як освітніх систем, так і суспільства цілком» (Ситченко А. Л., 2020, с. 55). Від того, наскільки цей процес буде логічним і продуманим, залежатиме й вплив на духовний і когнітивний розвиток учнів.

Важливого значення на уроках літератури набуває формування ціннісно-сміслових орієнтацій, які С. В. Косянчук визначає як «систему установок, переконань, пріоритетів і цілей, які впливають на унормування стосунків з оточенням, встановлення взаємодії із суб'єктами і об'єктами дійсності» (Косянчук С., 2015, с. 55). Під формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій учений має на увазі створення дидактичних умов, які сприяють організації цілеспрямованого процесу осмислення, переосмислення гуманістичних цінностей і побудові на їх основі моральної картини діяльності й поведінки учнів. Учитель сьогодні покликаний не лише передавати знання, а й прищеплювати повагу до оточення, бережне ставлення до природи, навчати взаємодіяти в соціумі, бути вихованим і толерантним, розуміти Божі заповіді, попри віддільність школи від церкви.

Нині всемережжя є засобом впливу на свідомість дітей, воно транслює погляд на моду, спілкування, способи поведінки, заклики до гри в комп'ютерні ігри, рекламу, фейкову інформацію, пропаганду. Поряд із загальнолюдськими цінностями про-

стежуємо й псевдоцінності. Ці розбіжності потребують інформаційної грамотності й компетентності, уміння не піддаватися впливу інформаційно-психологічного тиску, об'єктивно оцінювати повідомлення.

ЗМІ можуть впливати на духовно-ціннісну, інтелектуальну сфери, тому на часі залишається питання про забезпечення дитини від інформаційного бруду, вироблення інфоімунітету, здатності на основі моральних цінностей протистояти інфодемії (поширенню неправдивої інформації), агресії. Чуттєве сприймання створює внутрішні передумови для естетичного розвитку особистості, що передбачає загальну ерудицію, знайомство з літературою в національному та світовому контексті завдяки застосуванню засобів ІКТ, медіаресурсів, але найкраще, коли воно поєднується з осмисленим використанням розумових зусиль читачів, оскільки інтелектуальна праця дає змогу здобувачам освіти набутти інформаційної, літературної, аксіологічної, медійної компетентностей, зрозуміти задум автора (Назаренко Л. А., Паламар С. П., 2020, с. 2517).

Попри всі зусилля батьків і вчителів іноді простежуємо й девіантну поведінку підлітків. З метою її попередження педагоги оволодівають знаннями про причини її виникнення й способи подолання. Кожна дитина формується в певному середовищі, здебільшого – це родина. Посідання несприятливих психологічних, спадкових і соціальних чинників негативно впливає на позицію дітей, вона позначається антигуманністю, особливо в неблагонадійних сім'ях. Щоб уникнути девіантної поведінки, необхідно цікавитися причинами, що провокують її, надавати школяреві можливість здійснювати вибір, стати авторитетною людиною, якій довірятимуть. Залучаючи дитину до нових цінностей, захоплюючи до занять спортом, мистецтвом, літературою, створюємо змогу забезпечити її від «негативної компанії», небажаного спілкування, уведення в оману. За умови комфортного почування себе в освітньому середовищі, у спілкуванні з однолітками

й учителями, здобувачі освіти поступово позбуваються комплексу неповноцінності, стають добрішими. Гнучкість у прийнятті рішень, варіювання між теорією і позитивним набуттям досвіду, медіасоціалізація, читацька діяльність оптимізують налаштування дітей на реалізацію власних здібностей і мрій, але водночас не усувають наявні ризики того, що за умови безкарності за свої неадекватні вчинки учні продовжуватимуть поводити себе негативно.

Зокрема Г. С. Сковорода переконував, «якщо велика справа панувати над тілами, то ще більша – керувати душами... Якщо важливо лікувати тіло, то чи не найважливіше разом з тілом зберігати і душу людини цілою, здоровою, не зіпсованою?» (Сковорода Г. С., 1961, с. 364). Збереження внутрішнього світу стосується кожного, тому покладатися варто не на когось, що це хтось зробить, а на те, наскільки особистість прагне цього сама. Для становлення школярів важливими є внутрішні чинники (їхні переконання, погляди, почуття), інтелектуальні (здатність діяти осмислено), професійні (потреба у зростанні). Адекватна самооцінка, самовдосконалення, сформована національна гідність, оптимізм. Внутрішні воля і свобода здатні перешкодити злу й жорстокості. Уміння протистояти шкідливим впливам дає змогу вести повсякчас гідний спосіб життя, долучатися до вищих моральних переживань, приймати й засвоювати такі цінності, як: свобода, рівність, гідність, честь, справедливість, які є тим фундаментом, на якому ґрунтується здорове суспільство.

Для успішного розвитку аксіологічної компетентності, духовної культури учнів-читачів визначаємо такі умови: 1) визнання життєвих ідеалів людини, її гідності (на матеріалі художніх творів репрезентувати ціннісне ставлення героїв до себе й людей, забезпечувати ситуації успіху, урахувати індивідуальні особливості молоді, позбавляти від поверховості суджень, категоричності поглядів, максималістичних вимог, внутрішніх комплексів); 2) створення відповідного освітнього середовища (побу-

дова системи моральних переконань і життєвих орієнтирів, набуття під час читання аксіологічної, життєвої, морально-ціннісної компетентностей, самовдосконалення, самоосвіта, інтелектуальна діяльність); 3) робота з художнім твором (використання алгоритмів аналізу, технологій компетентнісного, інформаційно-комунікаційного навчання, здатностей учнів до критичного мислення, інтерсуб'єктна взаємодія, полілог між автором–читачем–художнім твором – діалог із самим із собою, самотійно пропонувати героям вихід зі скрутного становища); 4) заохочування учнів до літературної творчості (прогнозувати наслідки власної читацької діяльності, формувати культуру, вміння укрупнювати цілі, які ставить перед собою особистість, навчати досягати позитивних завчасно запланованих результатів, засобами літератури збагачувати духовний світ, використовувати компетентні завдання, які передбачають вияв кмітливості й креативності, уміння відстоювати власну позицію, йти на компроміс, виявляти розсудливість, толерантність, розвивати критичне мислення); 4) передбачення впливу ЗМІ (розуміння мотивів впливів ЗМІ, поведінки людей); 5) протистояння асоціальним впливам (розвива-

ти читацький смак, формувати позитивну світоглядну позицію, гуманність, справедливість); 6) опора на соціальний досвід людства (використання розумових вправ на основі вивчення фольклору, етнопедагогіки, спиратися на превалювання одвічних культурних засад; дотримання єдності й наступності в пізнавальній діяльності).

Народна педагогіка є джерелом виховання молоді, підготовки її до життя. Знання, що накопичив народ, виявляємо у фольклорі, традиціях. Кращі зразки УНТ забезпечують стійке розуміння потреби ретрансляції досвіду. Поширення громадської думки відбувається завдяки історичній пам'яті, збереженню національної культури. Виховну роль на себе бере й мистецтво слова, прагнучи не лише дарувати насолоду від читання, а й педагогізувати навчальний процес.

На основі програми для закладів загальної середньої освіти (10–11 класи, рівень стандарту) пропонуємо приклади творів, їхню аксіологічну спрямованість і можливі компетентнісні завдання для розвитку морально-ціннісних аспектів їх вивчення, що розглядаємо на рівні особи, родини, держави (Таблиця 1).

Таблиця 1

Автор, твір	Аксіологічний складник	Орієнтовні завдання для учнів 10–11 класів
І. Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я», О. Довженко. «Зачарована Десна»	Моральне ставлення до родини, сімейне виховання, проблеми етичних взаємин у сім'ї; патріотизм, почуття обов'язку, національна самоідентифікація	Розкажіть про художній світ прози І. Нечуя-Левицького / О. Довженка. Розгляньте проблему взаємовідносин між батьками й дітьми. Розкажіть, які правила ви запровадили б у своїх родинях?
Панас Мирний. «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	Поведінка героїв, пов'язана з психологічними чинниками; загальнолюдські моральні й особистісні цінності: почуття обов'язку, чуйність, самопізнання, доброта	Поділіться, наскільки вас вразила історія життя Нечипора Варениченка? Визначте проблеми, порушені в романі, запропонуйте шляхи їх розв'язання
І. Карпенко-Карий. «Мартин Боруля»	Підміна особистісних етичних цінностей (чесності, порядності, працелюбства) ставною належністю	Висловіть думку про те, чим вас збагатив твір? Розкажіть про власний життєвий досвід спілкування з такими, як головний герой, людьми

І. Франко. «Мойсей». «Гімн»	Ціннісне переконання про можливість досягнення силою духу світових вершин інтелекту	Знайдіть у поезії духовні орієнтири ліричного героя, висловіть власну думку про них
І. Франко. «Сікстинська мадонна». В. Винниченко. «Момент»	Ціннісне ставлення до жінки-матері, уславлення вічної жіночності, краси	Поясніть назву поезії, чому на вашу думку автор дібрав саме такий заголовок? Поділіться власними емоціями, що відчували під час прочитання твору
І. Франко. «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Чого являєшся мені...», «Сойчине крило»	Ціннісне ставлення до кохання	Розкрийте морально-естетичний зміст поезій. Напишіть фанфік
М. Коцюбинський. «Тіні забутих предків»	Віра як основа духовності, національної гідності	Дослідіть, як автор порушує ідею гуманізму у творі. Уривки з повісті зачитайте. Висловіть власну думку про центральну проблему твору. Визначте систему людських і національних цінностей
О. Кобилянська. «Valse melancolique»	Прагнення краси в житті, вплив мистецтва на долю людини	Висловіть власну думку про потребу людини в духовному зростанні, досягненні мети. Накресліть шляхи реалізації власних життєвих цілей, творчого вияву
Леся Українка. «Лісова пісня»	Жертовність заради кохання; духовний світ людини	Ознайомтесь з «Етюдом кохання» І. Драча. Проведіть паралелі між почуттями Мавки й ліричного героя. Напишіть власний етюд
М. Рильський. «Солодкий світ!..»	Захоплення красою й величчю світу	З'ясуйте, як розкривається образ ліричного героя в поезії, його захоплення красою життя
В. Стефаник. «Камінний хрест»	Відчуття причетності до народу, патріотизм, нерозривна єдність із рідною землею	Візьміть участь у диспуті «Еміграція в наш час: за і проти». Доведіть свою життєву позицію
О. Довженко. «Україна в огні»	Відчуття причетності до народу, патріотизм, нерозривна єдність із рідною землею	Візьміть участь у проєкті «Герої не забуті»
М. Куліш. «Мина Мазайло»	Ерудованість, повага до мови	Дослідіть мовне багатство твору. З'ясуйте роль виражальних засобів, імен героїв
М. Хвильовий. «Я (Романтика)»	Морально-етичні особистісні цінності (віра, правда, порядність, милосердя)	Простежте за боротьбою добра і зла в душі героя. Висловіть свою думку про його переживання. Напишіть лист герою від імені матері

Ю. Яновський. «Майстер корабля»	Проблеми творення нової української культури, духовності української людини, її самоусвідомлення в новій дійсності	Проаналізуйте фрагмент твору, який має для вас найбільш цінне значення
В. Підмогильний. «Місто»	Зображення «цілісної» людини: в єдності біологічного, духовного, соціального	Дослідіть трансформацію образу головного героя. Поясніть мотиви його вчинків
О. Вишня. «Сом»	Ціннісне ставлення до природи	Увійдіть в образ оповідача й розкажіть про красу й неповторність природи нашого краю. Назвіть факти й вигадки, які є в усмішці
О. Турянський. «Поза межами болю»	Проголошення гуманістичних цінностей	Поясніть, що цінуєте в героях, що засуджуєте. Чому? Підготуйте запитання до кожного з них
І. Багрянний. «Тигролови»	Життєлюбність, відчуття свободи; емоційно особистісні цінності: вірність, дружба, любов, самодостатність, сміливість, упевненість, чесність, чуйність	У чому полягає життєствердна позиція героя? Думку аргументуйте. Установіть причиново-наслідкові зв'язки, запропонуйте асоціативний ряд
Л. Костенко. «Маруся Чурай»	Духовне життя нації крізь призму нещасливого кохання	Поясніть, як ви розумієте поняття «добро», «честь», «совість», «патріотизм»? Хто з героїв твору їх проявляє?

Джерело: авторський варіант

Запропоновані завдання орієнтовані на набуття емоційно-ціннісного досвіду, знань, умінь, навичок, переконань учнів, а також використання читацького досвіду, ставлень, розумової діяльності, засвоєння різновекторних орієнтирів у сьогодиньньому світі гуманістичного спрямування. Емоції, які учні переживатимуть під час виконання запропонованих завдань, за умови їх постійного практичного втілення, згодом трансформуватимуться в стійкі моральні переконання. Це сприятиме глибокому осмисленню прочитаного, набуттю аксіологічної компетентності здобувачів освіти, тому ці завдання вважаємо доцільними й ефективними.

Зібраний і проаналізований матеріал дає змогу проілюструвати певні спостереження схематично (Рис. 1).

Запропоноване зображення показує,

які засоби, форми, методи доречно обрати для формування аксіологічної компетентності учнів-читачів. З огляду на це учитель вільний у своєму виборі як традиційних, так й інноваційних засобів, форм, методів, але всі вони мають бути спрямовані на духовне зростання школярів, роботу з мистецтвом слова, сам здобувач освіти – готовим до засвоєння й осмислення духовних цінностей.

Висновки та перспективи дослідження. На основі проведеного дослідження засвідчуємо, що потреба учнів у розвитку духовно-моральних цінностей, набуття аксіологічної компетентності є на часі. Цій роботі сприятимуть аксіологічний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний підходи, урахування принципів гуманності, зв'язку з життям, свідомості й активності.



Рис. 1 Розвиток аксіологічної компетентності здобувачів освіти

Джерело: авторський варіант

З'ясоване змістове наповнення поняття «аксіологічна компетентність» дає змогу використовувати його в професійній діяльності, слугуватиме допомогою в конструюванні уроку української літератури. Схарактеризовані умови формування світогляду школярів, їхньої духовної культури уможливають передбачення ускладнень, усунення їх під час планування уроку, взяття до уваги надбань людства.

Запропоновані компетентнісні за-

вдання з української літератури за програмою для закладів загальної середньої освіти (10–11 класи, рівень стандарту) сприяють набуттю ціннісного досвіду під час практичної аналітико-синтетичної діяльності учнів із художніми творами.

Перспективним є розроблення моделей уроків української літератури з метою формування аксіологічної компетентності учнів-читачів, підготовка якісного сучасного навчально-методичного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксіологія // Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – 5-те вид. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lingvolive.com/en-us/translate/uk-uk/Аксіологія>.

2. Богуш А. М. Духовність як категорія педагогіки / А. М. Богуш // Виховання і культура : міжнар. науково-практичний журнал. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2007. – №1–2 (11–12). – С. 14–16.

3. Власенко О. М. Проблема формування морально-патріотичних цінностей студентів в умовах освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу / О. М. Власенко // Проблеми освіти: Наук-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – Київ, 2015. – № 85. – Спецвипуск. – С. 14–17.
4. Дидье Жулиа. Философский словарь: пер. с франц. / Жулиа Дидье. – М. : Международные отношения. – 2000. – 554 с.
5. Косянчук С. В. Формування у старшокласників ціннісно-сміслових орієнтацій у процесі навчання предметів гуманітарного циклу : дис. на здобуття наук. ступеня к. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Сергій Володимирович Косянчук ; [Національна академія педагогічних наук України Інститут педагогіки]. – К., 2015. – 333 с.
6. Роганова М. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів вищих навчальних закладів як педагогічна проблема / М. Роганова // Вісник : Львів. ун-ту. Сер. пед. 2006. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 98–103.
7. Ситченко А. Л. Літературна освіта школярів у викликах компетентнісного навчання / А. Л. Ситченко // Освітологічний дискурс, вип. 2 (29) – С. 51–63. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.2.5> .
8. Сковорода Г. С. Твори в 2 т. : Т. 2. / Г. С. Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 364.
9. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977 – Т. 5 – С. 255–269.
10. Шуляр В. І. Теоретико-методичні засади сучасного уроку української літератури в основній і старшій школі : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська література)» / Василь Іванович Шуляр ; [Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти]. – Херсон, 2015. – 440 с.
11. Яценко Т. О. Компетентнісно орієнтована літературна освіта в контексті завдань Нової української школи / Т. О. Яценко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, 2018. – С. 43–48. DOI: 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-43-48.
12. Azirar, Chafik; Kemouss, Hassane. Students' Learning Trajectory Through Literary Text: Socio-Emotional and Axiological Skills. In: Supporting Personalized Learning and Students' Skill Development With AI. IGI Global Scientific Publishing, 2025. – P. 265–282. DOI: 10.4018/979-8-3693-8965-2.ch013 (eng).
13. Azirar, Chafik. The Axiological Dimension in the Study of Literary Works in the Qualifying Cycle Between Possibility and Difficulties of Implementation. In: Innovative Instructional Design Methods and Tools for Improved Teaching. IGI Global Scientific Publishing, 2024. – P. 319–340 (eng).
14. Nazarenko L., Palamar S. Psychocultural training of senior pupils to adequately perceive the media space challenges / Liudmyla Nazarenko, Svitlana Palamar, Halyna Vaskivska, Liudmyla Nezhyva, Iryna Korniienko, Serhii Terekhov // Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960), 2020. – Volume 73 (11). – PP. 2515–2522 – [electronic resource]. – Access mode: <https://europepmc.org/article/med/33454694>.
15. Prisecaru L. Literary-artistic axiology of high school students // Valeus, models, education. Contemporary perspectives/ Editura Eikon. 2024. – PP. 291–300. Access mode: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1080982> (rom).

**CURRENT ISSUES IN DEVELOPING STUDENTS' AXIOLOGICAL
COMPETENCE THROUGH LITERATURE
(HIGH SCHOOL)**

Nazarenko Liudmyla,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
the Department of Theory and Methodology of Language-Literary
and Artistic-Aesthetic Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute,
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
liudmyla.nazarenko@moippo.mk.ua

The article addresses developing students' axiological competence through literature and outlines associated social and educational contradictions. The study emphasizes the need for systematic efforts aimed at fostering recognition of universal human values in contemporary society.

The essence of «axiological competence» is analysed, and the author proposes a novel interpretation. Scholarly perspectives on morality and spirituality are examined. The article identifies key approaches and principles for developing students' axiological competence in high school.

Particular attention is given to the teacher's primary task in supporting students' spiritual growth, namely, nurturing a morally grounded and comprehensively developed personality. The importance of designing effective learning tasks in Ukrainian literature lessons in order to meet students' spiritual needs and promote their moral development is highlighted. The pedagogical conditions necessary for successful implementation are described.

Based on the Ukrainian literature curriculum for grades 10 and 11, the article proposes an axiological component for selected topics and suggests sample tasks aimed at achieving positive educational outcomes. The specific nature of Ukrainian literature as a form of verbal art and its impact on the reader are discussed.

The study argues that creating an appropriate educational environment and applying axiological, activity-based, personality-oriented, and competence-based approaches will contribute to the effective development of students' axiological competence. The research builds upon and further develops the theoretical and practical ideas of A. L. Sytchenko, V. I. Shuliar, and T. O. Yatsenko.

Keywords: *axiological competence; educational environment; literary work; school literary education; spiritual and moral values; Ukrainian literature lesson.*

REFERENCE

1. Azirar, Chafik; Kemouss, Hassane. (2025). Students' Learning Trajectory Through Literary Text: Socio-Emotional and Axiological Skills. In: Supporting Personalized Learning and Students' Skill Development With AI. IGI Global Scientific Publishing. P. 265–282. DOI: 10.4018/979-8-3693-8965-2.ch013 (eng).

2. Azirar, Chafik. (2024). The Axiological Dimension in the Study of Literary Works in the Qualifying Cycle Between Possibility and Difficulties of Implementation. In: Innovative Instructional Design Methods and Tools for Improved Teaching. IGI Global Scientific Publishing. P. 319–340 (eng).

3. Bohush, A. M. (2007). Dukhovnist yak katehoriia pedahohiky [Spirituality as a category of pedagogy]. *Vykhovannia i kultura*, 1–2 (11–12), 14–16. Odesa: PDPU im. K. D. Ushynskoho (ukr).
4. Busel, V. T. (Ed.) (2015). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy Aksiolohiia [Great interpretation dictionary of contemporary ukrainian Language]. 5-te vyd. K.; Irpin: Perun [Elektronnyi resurs]. Retrieved from: <https://www.lingvolive.com/en-us/translate/uk-uk/Aksiolohiia> (ukr).
5. Did'e, Zhulia. (2000). *Filosofskij slovar'* [Philosophical dictionary]. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya (rus).
6. Kosianchuk, S. V. (2015). *Formuvannia u starshoklasnykiv tsinnisno-smyslovykh oriantatsii u protsesi navchannia predmetiv humanitarnoho tsyклу* [Formation of value-semantic orientations in high school students in the process of teaching subjects of the humanitarian cycle: dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences]. (Candidate's thesis). [Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy Instytut pedahohiky]. K. (ukr).
7. Nazarenko, L., Palamar, S., Vaskivska, H., Nezhyva, L., Korniienko, I. & Terekhov, S. (2020). Psychocultural training of senior pupils to adequately perceive the media space challenges. *Wiadomosci Lekarskie* (Warsaw, Poland: 1960). Volume 73 (11). PP. 2515–2522. [electronic resource]. Retrieved from: <https://europepmc.org/article/med/334546941> (eng).
8. Prisecaru, L. (2024). Literary-artistic axiology of high school students // Valeus, models, education. Contemporary perspectives/ Editura Eikon. PP. 291–300. Retrieved from: <https://www.ceeol.com/search/chapter-detail?id=1080982> (rom).
9. Rohanova, M. (2006). Vykhovannia dukhovno-moralnykh tsinnosti u studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv yak pedahohichna problema [The education of spiritual and moral values among students of higher educational institutions as a pedagogical problem]. *Visnyk: Lviv. un-tu. Ser. ped. Vyp. 21. Ch. 1*, 98–103 (ukr).
10. Shuliar, V. I. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady suchasnoho uroku ukrainskoi literatury v osnovnii i starshii shkoli* [Theoretical and methodological principles of a modern lesson in Ukrainian literature in elementary and high school]. (Doctor's thesis). [Mykolaivskiy oblasnyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity] (ukr).
11. Skovoroda, H. S. (1961). *Tvory v 2 t.* [Works in 2 volumes]. T. 2. K.: Vyd-vo AN URSS (ukr).
12. Sytchenko, A. L. (2020). Literaturna osvita shkolariv u vyklykakh kompetentnisnoho navchannia [Literary education of schoolchildren in the challenges of competency-based learning]. *Osvitohichnyi dyskurs*, vyp. 2 (29), 51–63. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.2.5> (ukr).
13. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Shchob dusha ne bula pustoiu [So that the soul is not empty]. *Vybr. tvory: V 5-ty t.* K.: Rad. shkola. T. 5, 255–269 (ukr).
14. Vlasenko, O. M. (2015). Problema formuvannia moralno-patriotychnykh tsinnosti studentiv v umovakh osvitno-vykhovnoho seredovyscha vyshchoho navchalnoho zakladu [The problem of forming moral and patriotic values of students in the educational environment of a higher educational institution]. *Problemy osvity*. Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity MON Ukrainy. Spetsvypusk, 85, 14–17 (ukr).
15. Yatsenko, T. O. (2018). Kompetentnisno oriantovana literaturna osvita v konteksti zavdan Novoi ukrainskoi shkoly [Competency-oriented literary education in the context of the tasks of the New Ukrainian School]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia*, 43–48. DOI: 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-43-48 (ukr).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2026

Прийнято до друку 25.03.2026